

Jitka Zehnalová

ASPEKTY LITERÁRNÍHO PŘEKLADU

Mediační úloha
překladaatele

OLOMOUC
MODERN
LANGUAGE
MONOGRAPHS

VOL. 10

ASPEKTY LITERÁRNÍHO PŘEKLADU

Mediační úloha
překladaře

Jitka Zehnalová

OLOMOUC
MODERN
LANGUAGE
MONOGRAPHS

VOL. 10

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Zehnalová, Jitka

Aspekty literárního překladu : mediační úloha překladatele / Jitka Zehnalová. -- 1. vydání.
-- Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2020. -- 1 online zdroj. -- (Olomouc modern
language monographs ; vol. 10)

Anglické resumé

Obsahuje bibliografii, bibliografické odkazy a rejstřík

ISBN 978-80-244-5742-0 (online ; pdf)

* 81'255.4 * 821.111-3 * 821.111(73)-31 * 811.111'25 * 811.162.3'25 * 81'42 * 82.07 *
316.772.4 * (437.3) * (048.8)

– Fitzgerald, Francis Scott, 1896-1940. Great Gatsby

– literární překlady

– literární překlady -- Česko

– anglicky psaná próza

– americký román -- 20. století

– překlady z angličtiny

– překlady do češtiny

– jazyková analýza

– interpretace a přijetí literárního díla

– interkulturní komunikace

– monografie

81 - Lingvistika. Jazyky [11]

Oponenti:

doc. PhDr. Zuzana Jettmarová, PhD.

doc. PhDr. František Štícha, CSc.

© Jitka Zehnalová, 2020

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2020

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat
občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

DOI: 10.5507/ff.20.24457413

ISBN 978-80-244-5741-3 (tisk)

ISBN 978-80-244-5742-0 (online: PDF)

Úvod

Historie překládání je dlouhá několik tisíc let. Překládali starověcí Egypťané, Babyloňané, Asyřané, Chetití i Izraelité. Částečný překlad sumerského *Eposu o Gilgamešovi* – „prvního románu na světě“ (Ziolkowski 2012, s. 2) – do akadštiny pochází z raného 2. tis. př. Kr. (ibid., s. 6) a jedním z prvních známých dvoujazyčných dokumentů je mírová a spojenecká *Kadešská smlouva* mezi Egyptem a Chetitskou říší, obecně datovaná do roku 1274 př. Kr. (Cohen 1986, s. 12). Západní překladatelská tradice má své počátky ve starověkém Řecku a Římě a podobně jako v ostatních tradicích, např. arabské nebo čínské, celou její historii prochází jako pomyslná červená nit otázka, *jak překládat*. Munday (2016) uvádí, že Cicero (106–43 př. Kr.) a po něm svatý Jeroným (347–420 po Kr.) ji formulovali jako protiklad mezi doslovným překladem „slovo za slovo“ a volným překladem „smysl za smysl“ (2016, s. 31). Věrnost chápaná jako doslovnost se stala ohniskem ideologických bojů, především v oblasti biblického překladu, a někteří z překladatelů, kteří ji odmítali, na to doplatili životem. Na konci 17. století byla představa věrnosti jako doslovnosti nahrazena věrností ve smyslu věrnosti významu překládaného textu (ibid.), ale diskuze na téma „věrnost“ a „volnost“ neskončily a trvají dodnes. Je to dáno jak neujasněností pojmů, tak tím, že překládání zdaleka není jen otázkou převodu významu. Jde v něm o souhru celé řady faktorů, mezi něž patří smysl a styl výchozího textu, jeho typ a účel, očekávání a znalosti čtenářů a další návaznosti na kulturní, společenský a dobový kontext, dobově a společensky podmíněné názory na překlad, rozdíly mezi výchozími a cílovými jazyky a kulturami a také názory a zkušenosti konkrétních překladatelů.

V této knize se zabýváme překladem literárních textů, přesněji řečeno prózy, z angličtiny do češtiny (s krátkou ukázkou opačného směru překladu). Naším cílem je představit literární překlad jako složitý a dynamický jev, podmíněný mnoha individuálními, kulturními, společenskými a dobovými faktory. Vycházíme přitom z pojetí překladu jako komunikačního aktu a překladatelského procesu jako souhrnu pochopení, interpretace a přestylizování originálu, jak je na základě českého strukturalismu rozpracoval Jiří Levý a jak je chápe současná translologie. Zaměřujeme se na hlavní aktéry tohoto typu komunikace, tedy

na překladatele, konkrétně na zprostředkující (mediační) úlohu, kterou v interkulturní komunikaci hrají. Tato úloha je konceptualizována jako výsledek dvou typů souhry – souhry *individuálních* a *společenských* vlivů a souhry *interpretace* a *přestylizování* předlohy. Zvolenou perspektivou zkoumání jsou proto komunikačně-interpretací přístupů k textu, především české, které už od počátků Pražské školy provázanost individuálních a společenských faktorů reflektovaly, a sociologie překladu, jež mediační úlohu překladatelů zařazuje do společenského kontextu a do podmínek světového systému překladu.

V první kapitole uvádíme základní pojmy komunikačního pojetí překladu, komentujeme problém *nepřeložitelnosti* a „*neviditelnosti*“ překladu, zabýváme se pojmy *funkce* a *hodnota* překladu, *překladovost* a *normy* překladu a vysvětlujeme, v čem podle současných názorů translatoologů spočívá *mediační úloha* překladatelů. Kapitola druhá prezentuje názory představitelů Pražské školy na interpretaci, estetiku, sémiotiku a stylistiku, dále způsob, jakým je pro potřeby překladu uplatnil Levý, a také to, jak souvisejí s přístupy dalších autorů a oborů. Následně ukazuje, jak se promítají do překladatelského procesu v podobě návaznosti interpretace předlohy a metody překladu. Ve třetí kapitole stručně zmiňujeme základní pojmy sociologie překladu a analyzujeme historické i současné podmínky českého pole literárního překladu. Z postavení češtiny ve světovém systému překladu vyvozujeme poznatky o postavení překladu a překladatelů v českém kulturním prostředí a o normách překladu. Ty konkretizujeme na příkladech strategií překladatelů z angličtiny do češtiny, které pro názornost srovnáváme se strategiemi překladatelů z češtiny do angličtiny. Kapitola čtvrtá se zabývá konkrétním textem, a sice *Velkým Gatsbym* Francise Scotta Fitzgeralda. Prvním hlediskem je literárněkritická recepce v americkém prostředí, charakteristika autora a naratologický rozbor. Následuje srovnávací analýza předlohy a čtyř překladů do češtiny, která je zaměřena sémioticky a stylisticky a zakončuje ji shrnutí překladatelských strategií. Závěr kapitoly tvoří přehled recepce díla českými čtenáři. Srovnávací analýza poukazuje na obtíže, kterým literární překladatelé obecně a překladatelé specificky tohoto textu čelí, je ukázkou aplikace vlastního integrovaného sémiotického modelu a stylistické analýzy paralelismů a deviací, a hlavně ukázkou překladatelských strategií použitých pěti překladateli. Na konkrétních příkladech v ní ukazujeme rozdíly mezi překlady, a tedy vliv překladatele na výslednou podobu přeloženého textu. Dokládáme tím, že překladatelé jsou aktivními účastníky komunikace zprostředkované překladem, že jejich rozhodování je na společenské úrovni vědomě či nevědomě ovlivněno normami překladu a že v něm současně zůstává i velký prostor pro individuální rozhodování a kreativitu.

Kniha vedle výše zmíněného záměru představit literární překlad jako komplexní jev a doložit zprostředkující úlohu překladatele sleduje ještě další dva cíle: má ukázat, že existují efektivní přístupy, metody a metodologie, které umožňují,

aby byl literární překlad systematicky zkoumán, a chce zviditelnit překladatele, protože ve společnosti hrají významnou a nedoceňovanou úlohu. Mary Snell-Hornby (2006) uvádí, že Johann Wolfgang von Goethe v dopise Thomasi Carlyleovi z roku 1827 označil překládání jako „jednu z nejdůležitějších a nejdůstojnějších činností na světě“ (2006, s. 171)¹, a konstatuje: „Překladatel se úsilím o porozumění výchozímu textu a jeho smyslu jakoby vyladuje na druhou stranu, a když vytváří cílový text, formuluje sdělení pro cílové čtenáře, které by mělo být s cílovou kulturou v souladu“ (s. 166)². Společenský přínos překladu spatřuje právě v této konstruktivní schopnosti vyladit se na výchozí i cílové prostředí a výchozí i cílový text a tím přispět k tomu, aby lidé vedli „dialog, ne válku“ (s. 164)³.

¹ “one of the most important and most worthy concerns in the whole of world affairs.”

² “In attempting to understand and make sense of the source text, the translator tunes in to the other side, as it were, and in creating the target text, s/he formulates a message for the target audience which should be coherent with the target culture.”

³ “Make dialogue, not war.”

Obsah

	Úvod	3
	Seznam zkratk	8
	Ediční poznámka	9
1	Překlad a překladatelský proces	11
1.1	Definice překladu. Neviditelnost překladu a ne/přeložitelnost	12
1.2	Překlad jako komunikace. Překladatelský proces a jeho fáze	15
1.3	Funkce a hodnota překladu. Překladovost. Normy a etika překladu	19
2	Individuální a společenské aspekty interpretace literárního díla	27
2.1	Interpretace a Pražská škola (základní koncepty)	28
2.2	Další interpretační přístupy (stručný historický přehled)	36
2.3	Interpretace textu a překlad (konkretizace předlohy, koncepce, metoda a strategie překladu, posun)	48
3	Sociologie překladu a světový systém překladu	53
3.1	Česká kultura jako „malá“ kultura (historický a současný pohled)	58
3.1.1	Současný český knižní trh a nakladatelská politika	59
3.1.2	Současná produkce knižních překladů. Struktura překladů z angličtiny do češtiny (2000–2016)	61
3.1.3	Současná česká metoda překladu	68
3.2	Překladatelská metoda z malé kultury do velké (Hrabal a Klíma v angličtině)	76
4	Translatologická analýza románu <i>Velký Gatsby</i>	95
4.1	Interpretace předlohy	98
4.1.1	Literární komunikace a literárně-kritická recepce	98

4.1.2	Autor a naratologická charakteristika díla	101
4.2	Metodika srovnávací analýzy	113
4.3	Překlad <i>Velkého Gatsbyho</i> a jazykové rozdíly	120
4.4	Sémiotický rozbor	133
4.4.1	Integrovaný sémiotický model	133
4.4.2	Vnitrotextové kontexty	139
4.4.3	Propojenost vnitrotextových a mimotextových kontextů. Závěrečná pasáž	151
4.4.4	Mimotextové kontexty	157
4.4.4.1	Originál v původním společensko-kulturním kontextu	158
4.4.4.2	Originál v kontextu obecně lidských a kulturně specifických hodnot	158
4.4.4.3	Překlad v kontextu přijímající kultury	159
4.5	Stylistický rozbor	170
4.5.1	Paralelismy a jejich převod	172
4.5.2	Deviace a jejich převod	179
4.6	Překladatelské strategie	210
4.7	Recepce <i>Velkého Gatsbyho</i> současnými českými čtenáři	215
	Závěry	221
	Bibliografie	223
	Rejstřík	233
	English Summary	239

Seznam zkratek

ASCS	Akademický slovník cizích slov
ČNK	Český národní korpus
IJP	Internetová jazyková příručka
NESČ	Nový encyklopedický slovník češtiny
NK ČR	Národní knihovna České republiky
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého
VT	výchozí text
CT	cílový text
[]	hranaté závorky označují doslovný překlad

Ediční poznámka

Odkazy na zdroje publikované v cizích jazycích jsou uváděny následujícím způsobem: Pokud existuje jejich publikovaný český překlad, je v hlavním textu uveden český název publikovaného překladu / název díla v originále, a pokud je citujeme, jsou uvedeny v bibliografii. Pokud dílo v češtině publikováno nebylo, je v textu uveden název díla v originále a v hranatých závorkách doslovný překlad pořízený autorkou textu. U známých literárních děl je uveden pouze český název přímo v textu.

Analogicky jsou uváděny citace z cizojazyčných textů. Pokud existuje publikovaný český překlad, je v hlavním textu citován a v bibliografii je na něj uveden odkaz. Pokud český překlad publikován nebyl, je v hlavním textu použit překlad pořízený autorkou a v poznámce pod čarou je uvedeno původní znění textu.

Názvy děl jsou uváděny kurzívou. Pokud se vyskytují v citacích, je použit stejný typ písma jako v citaci.

Ukázky z analyzovaného originálu zakomponované do výkladového textu jsou překlady pořízené autorkou publikace, jsou označeny kurzívou a v poznámkách pod čarou je uveden text originálu.

KAPITOLA PRVNÍ

Překlad a překladatelský proces

1.1 Definice překladu.

Neviditelnost překladu a ne/přeložitelnost

Překlad je dobově, kulturně a společensky podmíněný jev. Znamená to, že každá doba, kultura a společnost si o něm vytváří svou představu a že se tedy nedá vytvořit definice, která by byla platná vždy a všude: „to, co v určitém období představuje přesný překlad, nemusí být později vůbec považováno za překlad, ale za adaptaci či dokonce úplné přepracování cizího textu“ (Venuti 2005, s. 801–802)¹. Vnímání překladu jako historického a společenského fenoménu není v českém a slovenském kulturním prostředí žádnou novinkou. Pod vlivem Pražské školy ho v 60. letech rozvíjel Jiří Levý, na Slovensku v 70. letech Anton Popovič. V mezinárodní translatoologii (označované v anglofonním prostředí jako *translation studies / překladatelská studia*) se potřeba společenské kontextualizace překladu jako procesu, přeloženého textu jako výsledku tohoto procesu a překladatele jako původce tohoto textu prosazovala postupně, po roce 2000 pod názvem *sociologie překladu* jako jedna z významných oblastí výzkumu (podrobněji viz kapitola třetí).

Definovat překlad není snadné také proto, že se jedná o značně komplexní jev i ze synchronní perspektivy a v rámci jedné kultury. Zjednodušené představy o překladu jsou buď příliš široké a zahrnují i tlumočení (tlumočníci bývají poměrně často označováni jako překladatelé), nebo naopak zúžené na převod jednoho psaného textu z jednoho jazyka do druhého. V odborné literatuře se mezi tlumočením a překladem rozlišuje a při definování překladu se nejčastěji odkazuje na definici Romana Jakobsona, který už v 50. letech minulého století doplnil *mezijazykový překlad* o další dva druhy, *vnitrojazykový* a *mezisémiotický překlad* (Jakobson 1971, s. 261). Vnesl tak do úvah o překladu dva důležité postřehy. Zaprvé ten, že problém vztahu mezi myšlením a vyjádřením myšlenek pomocí jazyka se netýká jen mezijazykové komunikace, ale také komunikace v jednom jazyce. Totéž tvrdí např. W. V. Quine, George Steiner a Paul Ricoeur. Hermeneutika a pragmalingvistika používají pojem *překlad* ve smyslu sdělení v jednom jazyce, které někdo formuluje a někdo jiný interpretuje, jako obecný model monolingvní komunikace. Zadruhé pak ten, že v komunikaci spoléháme nejen na verbální, ale i na jiné sémiotické systémy či kódy, což komplikuje a současně obohacuje způsoby, jak porozumět smyslu textu a jak ho sdělit. Ani představa, že při překladu

¹ “what constitutes an accurate translation in one period may later come to be regarded not as a translation at all, but as an adaptation or even as a wholesale revision of the foreign text.”

jde o dva psané texty, text výchozí a text cílový, vždy neodpovídá skutečnosti. Např. v žurnalistickém překladu vzniká přeložený text často nikoli z jednoho, nýbrž z několika výchozích textů v různých jazycích, v jiných případech se může jednat o kombinaci psané a mluvené formy, např. při titulování, nebo o kombinaci jazyka a jiných sémiotických kódů a kanálů, např. při tvorbě filmových adaptací knižních předloh nebo při jejich případné následné audiodeskripci.

Názory na to, co je překlad, samozřejmě těsně souvisí s vývojem teoretických úvah o něm. Dobře to dokládají způsoby, jakými překladatelská studia v různých obdobích k definování překladu přistupovala. V počáteční fázi svého vývoje jako samostatného oboru, v 50. a 60. letech minulého století, byl překlad mezinárodně považován pouze za *výměnu jazykového materiálu* a rozvíjel se lingvistický přístup. Levý (1998/2012) už na počátku 60. let upozorňoval, že takto orientované práce neberou v úvahu účast překladatele na procesu překladu a jeho podíl na výsledné podobě překladu a „redukuje překlad na ‚kontakt mezi dvěma jazyky‘“ (1998, s. 32). Sám v té době rozvíjel komunikační přístup (viz následující podkapitola 1.2), který se v mezinárodní translatologii objevil až v další fázi vývoje, postupně od 70. let, a hlavně po tzv. *kulturním obratu* z let 80., kdy byl překlad definován jako prostředek *komunikace*, a to nejen mezijazykové, ale také *mezikulturní*. Důraz se tudíž kladl na aktéry překladatelského procesu a na kulturní a společenské aspekty a přesunul se z textu a kontextu výchozího na text a kontext cílový, protože v tom se závěrečná fáze překladatelského komunikačního procesu, tj. recepce překladu, uskutečňuje. Současné přístupy rozvíjené po roce 2000 a ovlivněné sociologií překladu definují překlad jako mezijazykovou, mezikulturní a také *mediální* komunikaci. „Překlad a tlumočení jsou dva společensky podmíněné způsoby mezijazykové a mezikulturní mediace“ (Grbić a Wolf 2012, s. 8)². Pozornost se více než textům jako takovým věnuje překladatelům a dalším účastníkům překladatelského procesu (zadavatelům, nakladatelům, kritikům, čtenářům) a překladatelé jsou vnímáni jako *mediátoři*, tedy jako aktivní účastníci komunikace, neboť realizace tohoto druhu komunikace a také její úspěšnost závisí na tom, jak tito aktéři překládanému textu porozumí a jak ho zprostředkují.

Přestože však mezinárodní překladatelská studia už dlouho (a česká díky Jiřímu Levému ještě mnohem déle) klíčovou úlohu překladatelů zdůrazňují, jsou překladatelé v dnešní době stále ještě většinou považováni za „neviditelné“. Pojem *neviditelnost* překladu a překladatele zavedl americký překladatel a translatolog Lawrence Venuti. Označuje jím tendenci angloamerického kulturního prostředí přehlížet úlohu překladatele (jména překladatelů většinou nejsou uváděna na titulních stranách publikovaných překladů a často ani v databázích knihoven), překládat málo a vybírat k překladu nekontroverzní díla, která čtenářům v cílové

² “Translation and interpreting are two socially situated instances of cross-linguistic and cross-cultural mediation.”

kultuře nepřinesou žádné nové a případně „nežádoucí“ myšlenky. Neviditelností překladatele Venuti rozumí také snahu překladatelů překládat „plynule“, tj. idiomatically, čtivě a „neviditelně“ v tom smyslu, že překladatel pomocí domestikace skryje překladovou povahu textu, a tím i svou zprostředkující účast na jeho vzniku. Neviditelnost odkazuje také na očekávání čtenářů a kritiků, že přeložený text bude čtivý, snadno pochopitelný, nebude obsahovat cizí prvky a bude vytvářet dojem, že překladem vůbec není (Venuti 1995, s. 1–8). V angloamerickém kulturním prostředí, ale i v jiných kulturách, jsou takovéto tendence velmi silné (viz příklady v podkapitole 3.2). Tyto postoje souvisejí mj. s obavou z „cizosti“. Ironicky to komentuje Ricoeur (2006): „Lidé v každé kultuře si vždy byli vědomi, že existují cizinci, kteří mají jiné zvyky a mluví jinými jazyky. A cizinci vždy znervózňovali: takže ony existují i jiné způsoby života než ten náš? Překlad je odjakživa částečnou odpovědí na tuto ‚zkoušku cizosti‘“ (s. 32)³.

V české společnosti mají překlad a překladatelé odlišné postavení a jejich neviditelnost jiné podoby než v kultuře anglosaské, což souvisí s naší kulturní tradicí a s postavením češtiny ve světovém systému překladu (viz třetí kapitola), ani zde však nebývá význam překladu doceněn (a přes svou náročnost adekvátně ohodnocen). Není plně oceněna ani zprostředkující úloha překladatelů a převládá představa, že úkolem překladatele je neutrálně reprodukovat stejný text v jiném jazyce. To je představa nereálná. Překladatelé podstatně ovlivňují to, v jaké podobě se čtenáři s přeloženými texty setkávají, překlad je všudypřítomný, a proto vlivný společenský fenomén – a přesto „nepřestává být neviditelnou činností, která je všude kolem nás, nevyhnutelně přítomná, ale málokdy doceněná, málokdy zahrnutá do diskusí o překladech, které všichni nutně čteme“ (Venuti 1992, s. 1)⁴. Esperança Bielsová (2016, s. 12) tyto postoje komentuje následujícím způsobem: „Toto je hlavní paradox našich společností: v době neustálého pohybu a kontaktu s cizími prvky zůstává překlad převážně neviditelný“⁵.

Jiným problémem, s nímž je překládání spojováno, je tzv. *nepřeložitelnost*. Vezmeme-li v potaz dlouhou historii překládání a situaci v současném globalizovaném světě, kde objemy překladů stále rychleji rostou, může se zdát zbytečné přemýšlet o tom, jestli je překlad možný. Ricoeurův komentář je opět ironický:

³ “Men of one culture have always known that there were foreigners who had different customs and different languages. And the foreigner has always been disturbing: so there were other ways of life than our own were there? Translation always was a partial response to this ‘test of the foreign.’”

⁴ “translation continues to be an invisible practice, everywhere around us, inescapably present, but rarely acknowledged, almost never figured into discussions of the translations we all inevitably read.”

⁵ “This defines a central paradox of our societies: at a time of constant movement and communication with the foreign, translation remains predominantly invisible”.

„vzhledem k tomu, že překlad existuje, pak zajisté musí být možný“ (2006, s. 15)⁶. Ovšem nepřeložitelnost je téma stále aktuální⁷ a konstatovat, že překlad je možný, není totéž jako tvrdit, že vše a za všech okolností se dá přeložit. V oblasti literárního překladu se dnes běžně předpokládá přeložitelnost, ale neznamená to, že je samozřejmá, vždy snadno dosažitelná a že ji uznávají všichni. Např. Anthony Pym a Horst Turk (1998) uvádějí, že podstatné je nejen co a jak lze přeložit, ale také to, kdo se na přeložitelnost ptá. Racionalista, který předpokládá minimální nebo hodně volný vztah mezi jazykem na jedné straně a způsobem myšlení a kulturou na straně druhé, odpoví, že každá myšlenka vyjádřená v nějakém jazyce je vyjádřitelná v jiném jazyce, jelikož myšlení není na konkrétním jazyce závislé. Relativista, pro něhož jsou jazyk, myšlení a kultura neoddělitelně propojeny, bude tvrdit, že překlad je nemožný nebo velmi problematický, neboť způsob myšlení je natolik svázaný s konkrétním jazykem, že myšlenky vyjádřené v jednom jazyce nelze vyjádřit v jazyce jiném. Třetí možností je připustit – jak to udělal Friedrich Schleiermacher a někteří další němečtí romantici –, že každý jazyk sice má svůj individuální charakter, ale jednotlivé texty jsou přeložitelné: vztah mezi jazykem a myšlením, významem a jeho jazykovým vyjádřením lze totiž zprostředkovat tím, že porozumíme smyslu sdělení (Pym a Turk 1998, s. 273–277). Vycházíme z této třetí možnosti, a proto je porozumění smyslu textu jedním z hlavních témat knihy. Na úrovni jednotlivých prvků textu může přeložitelnost nicméně mít svá úskalí a nedá se v literárním překladu automaticky předpokládat. Pokud jde o relativisty a jejich názory, je zajímavé, že někteří z nich, jakkoliv teoreticky možnost překladu odmítali, sami překládali. Barbara Cassinová (2019, s. 15) uvádí, že Wilhelm von Humboldt v předmluvě k překladu Aischylova *Agamemnóna* hodnotí tuto tragédii jako nepřeložitelnou – a vzápětí ji překládá.

1.2 Překlad jako komunikace. Překladatelský proces a jeho fáze

Na rozdíl od mezinárodní translatologie, která se ke komunikačnímu přístupu k překladu začala hlásit postupně od 70. let minulého století, Levý přichází

⁶ “since there is such a thing as translation, it certainly has to be possible.”

⁷ Dokládají to např. publikace *Untranslatability Goes Global* [Nepřeložitelnost se globalizuje] (2018) a *Untranslatability. Interdisciplinary Perspectives* [Nepřeložitelnost. Interdisciplinární perspektivy] (2019).

s jeho propracovanou verzí již ve svém *Umění překlada* z roku 1963. Stejně tak už v té době zmiňuje potřebu sociologických přístupů a s odkazem na Eugena Nidu tvrdí, že jako nové zdroje poznatků by se v teorii překlada měly využívat mimo jiné teorie komunikace a „sociologické teorie o vztazích mezi sociálními skupinami“ (1998, s. 29). Sociologickým pohledem na překlad a jeho funkce se zabývá kapitola třetí, nyní jen předznamenáme, že z hlediska očekávané funkce překlad začíná již *výběrem textu pro překlad*. Pokud jde o překlad jako komunikát, jeho primární komunikační funkcí je z Levého funkčně sémiotické perspektivy fungovat jako komunikační náhrada za nedostupný originál, jako reprezentace předlohy. Jettmarová (2011) uvádí, že Levý čerpal z kybernetiky a chápal (a často označoval) originál jako *předlohu*, jako „prototyp, který sloužil jako model (přímý zdroj) derivovanému dílu [...] v našem případě překlada, přijímanému jako jeho předpokládaná adekvátní náhrada vzhledem k jeho předpokládané přiměřenosti ve smyslu *reprezentování zdroje*“ (2016, xx; kurzíva doplněna)⁸. Vedle této sdělné funkce má překlad i funkce jiné (viz následující podkapitola 1.3) a jeho vztah k předloze je z hlediska reprodukce originálu proměnlivý (proto se traduje dichotomie věrného a volného překlada). Překlad kromě jiného ovlivňuje a mění kulturu i příjemce, stejně jako mění přijímající kultura, překladatel a příjemce i samotný originál (např. již fakt, že dílo bylo přeloženo, zvyšuje jeho prestiž v původní kultuře⁹). Jde o *reciproční vazbu*, která, jak jsme už uvedli, se týká rovněž monolingvní komunikace – na utváření smyslu přijímaného sdělení se podílejí také presupozice recipienta a komunikační situace a na druhé straně se s každým příjmem mění recipient, a to dokonce i během příjmu.

Svou úvahu o překladatelském procesu staví Levý (1998/2012) na konstataci: „Překládání je sdělování“ (1998, s. 44). Následně popisuje „dvoučlenný komunikační řetěz“ (ibid.), který prostřednictvím překladatele propojuje autora a čtenáře. Nejprve autor subjektivně přetváří skutečnost a vytváří umělecké dílo, přičemž jeho subjektivita je individuální i společensky a kulturně podmíněná. Skutečnost, již zachycuje, není „skutečnost objektivní, ale autorova interpretace skutečnosti, a tu se také má snažit vystihnout překladatel“ (s. 46). Podle Levého je autorův text spojením jazykového výrazu a myšlenky, které je těsné, je však potřeba mezi nimi rozlišovat. Tento názor tvoří základ jeho funkčního přístupu k překlada: „Překladatel má překládat ideově estetický obsah, jehož je text jen nositelem. Text sám je totiž podmíněn jazykem, ve kterém je dílo stylizováno,

⁸ “a prototype that served as the model (direct source) for the derived work [...] in our case the translation, accepted as its assumed adequate substitute because of its assumed appropriateness in terms of representing the source.”

⁹ Špírk (2017) uvádí několik konkrétních příkladů vlivu překlada na originál, mj. ten, že přijetí Haškových *Osudů dobrého vojáka Švejka* do českého literárního kánonu ovlivnil jejich překlad do němčiny (s. 87).

a proto mnohé hodnoty je třeba vyjádřit v češtině prostředky jinými“ (s. 47). Další fází je vnímání díla překladatelem: „Překladatel je v první řadě čtenář“ (s. 48) a stejně jako ostatní čtenáři vnímá dílo subjektivně. Poslední fází je vnímání přeloženého díla čtenářem: „Konkretizací textu, tj. vytvořením jeho obrazu v mysli čtenáře, proces vnímání končí“ (s. 49). Překladatel a čtenář dostávají dílo jako text, který konkretizují, tedy svým subjektivním vnímáním přetvářejí: „je zřejmé, že každý překlad je více či méně jasná interpretace“ (s. 61). Překlad je tedy dvojitá interpretace – nejprve překladatel interpretuje originál a posléze čtenář interpretuje překlad. Překladatel je zástupcem ostatních příslušníků své kultury, pro něž interpretuje texty jiných kultur a převádí je do cílového jazyka, přičemž je jakýmsi průsečíkem mnoha faktorů, které překlad ovlivňují. Přímo to souvisí s již uvedenou současnou definicí překládání jako mediační činnosti: překladatel je mediátor, který se spolupodílí na vytváření smyslu přeloženého textu – tím, jak interpretuje originál, jak svou interpretaci vyjádří v cílovém jazyce a jakými představami o překladu se řídí. Levý (1998/2012) opakovaně poukazuje na různorodost představ o překladu a na to, že nevyplývají z podstaty překladu samotného, nýbrž jsou dány „proměnlivým a historicky vázaným názorem filozofickým“ (1998, s. 21) a spojeny „s literárními a překladatelskými konvencemi jednotlivých kulturních oblastí“ (s. 38). Mezi ním a současnými translology v tomto ohledu panuje shoda, např. Christiane Nordová uvádí:

V obecném modelu [překladu] je loajalita [překladatele] prázdným místem, které v konkrétním překladatelském úkolu zaplní požadavky dané kulturně specifickým konceptem překladu, zvláště pokud jsou názory výchozí a cílové kultury na to, co překladatel má či nemá dělat, rozdílné. Překladatel je mediátor a mediace nemůže znamenat vnucování konceptu jedné kultury příslušníkům kultury jiné. (Nord 2010, s. 126)¹⁰

Levý tuto proměnlivost, a tudíž zprostředkovanost překladu názorně ukázal ve své knize *České teorie překladu* z roku 1957, která podrobně mapuje vývoj teorií a metod českého překladu od středověku až do roku 1945. Ve svém konceptu *iluzionistického a antiiluzionistického* překladu však Levý (1998/2012) naopak mluví o nezprostředkovaném převodu originálu. Označuje ho nicméně jako iluzi, úlohu překladatele vidí ve vytváření této iluze, a vytváří tak iluzionistickou teorii překladu: „Iluzionistický překladatel se schovává za originál, který

¹⁰ “In a general model, loyalty would be a blank space that, in a specific translation task, is filled by the demands of the culture-specific translation concept, especially where the source and target cultures have divergent views of what a translator should or should not do. The translator is a mediator, and mediation cannot mean imposing the concept of one culture on members of another.”

jakoby bez prostředníka předkládá čtenáři s cílem vyvolat u něho překladatelskou iluzi“ (s. 41; kurzíva doplněna). Současní translatoologové ve snaze upozornit na mediační úlohu překladatele poukazují na to, že překladatel na textu stopy své práce nutně zanechává. Např. Mona Bakerová (2000) označuje idiosynkratický styl překladatele metaforicky jako „otisk palce“ (s. 245) a Chantal Wrightová (2016) dokonce tvrdí, že pokud si čtenář uvědomí, že nečte původní, ale někým přeložený text, může to zvýšit jeho požitek z četby (s. 85). Názory na úlohu překladatele a na to, zda má iluzi nezprostředkovaného převodu originálu podporovat nebo narušovat, se mohou lišit, avšak jejich společným základem je to, že nezprostředkovaný, neutrální převod neovlivněný překladatelem je iluzorní.

Vlastní překladatelský proces má v Levého pojetí (1998/2012) tři fáze: pochopení předlohy, interpretace předlohy a přestylizování předlohy – „překladatelovo pronikání do *smyslu díla* probíhá zhruba ve třech rovinách (to ovšem neznamená, že by jednotlivé etapy musely probíhat odděleně a vědomě)“ (1998, s. 53–54; kurzíva doplněna). Pochopení předlohy zahrnuje pochopení jazykových prostředků a jednotlivých ideově estetických hodnot a dílčích motivů, které vede k pochopení vyšších uměleckých celků, jakými jsou postavy díla, jejich vztahy, prostředí děje a záměr autora (s. 56). Při interpretaci díla podle něj překladatel hledá objektivní ideu díla, vymezuje si svoje interpretační stanovisko a na jeho základě interpretuje objektivní hodnoty díla, určuje svou překladatelskou koncepci a „možnost ‚přehodnocení‘“ (s. 61). Slovem *objektivní* Levý neoznačuje *na subjektu nezávislé, ale vztahené k širším souvislostem*, nikoli výhradně k vlastní osobě – překladatel podle něj nemá upadat „do laciné osobní sentimentality a vztahovačnosti“ (ibid.). Překladatel si tedy k textu vytváří interpretační stanovisko, a to je spolu se zaměřením na „konzumenta určitého typu“ (s. 64) základem jeho překladatelské koncepce. Pokud jde o volnost, jakou překladatel při interpretaci textu disponuje, domnívá se Levý, že je srovnatelná s volností literárního historika:

[T]eoretický i umělecký výklad musí vycházet z těch ideových a estetických hodnot, které jsou v díle, ať už evidentně nebo latentně, obsaženy. Nemůže do něho vkládat své subjektivní nápady, může však přinést nový pohled na dílo tím, že některý z jeho aspektů objeví nebo důvodně zdůrazní. (Levý 1998, s. 64)

1.3 Funkce a hodnota překladu.

Překladovost. Normy a etika překladu

Současné sociologicky orientované přístupy rozlišují mezi manifestovanou funkcí překladu, jíž je mediace, a funkcemi latentními, které klasifikují do tří kategorií: politická (ideologická), ekonomická a kulturní (Sapiro 2014, s. 86). Gisèle Sapirová (2014) řadí k funkcím literárního překladu obohacování domácí literatury o nové modely nebo podryvání dominantních literárních norem (jako příklad uvádí, že Sartre si vypůjčil některé literární prostředky od Dos Passose a Faulknera) (s. 88) a epistemologický přínos v podobě rozvíjení kritického myšlení a relativizování našich vlastních kulturně podmíněných kategorií myšlení (s. 90).

Levý (1998/2012) rozlišuje dvě funkce literárního překladu. Přeložené dílo má jednak „obdobnou kulturní funkci jako původní dílo české“ (1998, s. 98), protože se stává součástí české literatury, a jednak funkci poznávací, neboť nás informuje o cizím díle a kultuře (ibid.). Poznávací funkce je jeho specifická „noetická ‚přidaná hodnota‘“ (Jettmarová 2017, s. 112), již má překlad oproti původnímu dílu navíc. Levý upozorňuje, že tyto dvě funkce mohou být v napětí (což odráží dvojí norma překladu) a že spoluurčují volbu překladatelské metody. Volba metody překladu souvisí s tím, jak konkrétní doba a společnost překlad vnímají, tedy s jeho společenskou hodnotou, což je kategorie, kterou označuje jako *překladovost*. Překladovost zahrnuje dvě škály – *domácí* versus *cizí* a *nový* versus *starý* – a její hodnota může být *pozitivní*, *irelevantní* nebo *negativní* (1998, s. 101). Jettmarová (2017) vysvětluje, že pokud má v určité době, kultuře a společnosti překladovost negativní hodnotu, panuje tendence vytvářet a prezentovat překlady jako původní domácí díla a převládají metody překladu sahající od neutralizace k naturalizaci včetně lokalizace, modernizace nebo adaptace. Pokud má hodnotu pozitivní, pak je překladovost významnější, tudíž jsou častější metody exotizace a kreolizace, a v takové situaci může být původní domácí tvorba prezentována jako překlad, tj. *pseudopřeklad* (s. 109). Levý jako příklad pseudopřekladu uvádí detektivky a kovbojky českých autorů za první republiky, které byly označovány jako překlady (1998, s. 101). Dvě škály překladovosti odkazují na to, že při překládání jde jak o rozdíl mezi domácí a cizí kulturou a jazykem, tak o časový odstup mezi překladem a originálem, přičemž obojí souvisí s volbou překladatelské metody. Dvě prototypické funkce překladu, tzn. umělecká (estetická) a poznávací, tvoří podle Jettmarové (2017) kategorii *komunikativní* funkce; druhou kategorií je funkce *evoluční*, jež se vztahuje k interakci mezi žánrovými systémy domácí a překladové literatury a zahrnuje podkategorii výměny kulturních hodnot na

vyšší rovině – překlad má v domácí literatuře funkci žánrově diferenciacní a ve světové literatuře funkci unifikační (s. 112).

Volba překladatelské metody, tedy otázka, *jak překládat*, je podstatou tradice myšlení o překladu. Tou se táhnou nevědecké pojmy *volný* a *věrný* překlad, přičemž věrný byl a je nesprávně spojován s metodou doslovnosti. Dnešní západní debaty jsou spíše ideologické a orientují se na rozdíl mezi zcizující a zdomácnující metodou překladu. Žádný pojem podobný Levého kategorii *překladovosti* v západních překladatelských studiích zavedený není. Pojmy *zcizující* a *zdomácnující* překlad do nich uvedl v 90. letech minulého století Venuti, který je převzal od Schleiermachera z 19. století. Vidí je staticky prizmatem kulturní ideologie a vrací se k překonanému preskriptivnímu přístupu – jako akademik se snaží anglosaské kultuře předepisovat metodu zcizování. Obdobné snahy jsou patrné i u Marie Tymoczko (2010), která vychází z postkolonialismu a propaguje aktivistický překlad v zájmu malých kultur: v překladu do velké kultury zcizovat (a tak projevovat uznání kulturním hodnotám malých kultur), v překladu do malé kultury domestikovat (aby ji velká kultura neinfiltrovala). Venuti (1995) má na mysli jiný cíl – právě infiltrací narušit domácí literární systém. Nicméně česká tradice překladu (a slovanské tradice obecně) stejně jako současné české metody překladu mají jinou vývojovou linii a právě Levého kategorie *překladovosti* v nich zaujímá centrální místo. Na rozdíl od Venutiho pojetí *neviditelnosti* překladu, které je statické a negativně hodnotící, je Levého pojem dynamický a deskriptivní. Překladovost má v dané kultuře určitou hodnotu a od historicky proměnlivého chápání této hodnoty se odvíjí volba zcizující nebo zdomácnující metody překladu. V praxi však nejsou překladatelské metody záležitostí dvou krajních pólů, ale různé míry těchto vlastností v závislosti na konkrétních podmínkách, a lze je vnímat jako odraz dobových překladatelských norem a metod, jež lze zjistit z empirie (více o metodě překladu viz podkapitola 2.3).

Otázka *jak překládat* byla v dějinách západní překladatelské tradice od počátku až do 60. či 70. let minulého století formulována nejčastěji jako pokyn, *jak se má*, nebo dokonce *musí* překládat, tedy jako preskripce. Od 70. let 20. stol. se postupně začal uplatňovat metodologický přístup deskriptivní – popis (deskripce) toho, jak se překládá a proč (explanace). Česká translologie měla tuto fázi za sebou už roku 1957, když Levý publikoval výše zmíněné *České teorie překladu*, v nichž řeší všechny současné otázky, tedy co, odkud, proč a jak se překládá a kdo překládá. Díky návaznosti na Pražskou školu vidí Levý (1998/2012) dobovou překladatelskou normu nejen dynamicky jako vázanou na příslušné dobové a společenské faktory, ale také strukturalisticky jako vývojovou řadu. Neopomíná ani rozměr *nadkulturní*, tedy zařazení české kultury z tohoto hlediska do celoevropského prostoru (uzavřenost v rámci jedné národní kultury byla obecně vytýkána teorii polysystému, viz dále).

Koncept *norem překladu* vychází z úvahy, že překládání, stejně jako jakákoliv jiná společenská činnost, je záležitostí *norem*, které si daná společnost v dané době pro určitou činnost vytváří a prosazuje. Normy překladu zaměřují pozornost jak na práci překladatele s jazykem, textovými parametry a tematikou výchozích a cílových textů, tak na společenské, kulturní a dobové aspekty této práce a recepce jejích výsledků. Levý (1998/2012), podobně jako v jiných oblastech translatologie, byl i v oblasti *norem* překladu průkopníkem. Jak jsme už zmínili, jeho pojem *dvojí norma* překladu souvisí se dvěma funkcemi literárního překladu a zahrnuje normu *estetickou* a *reprodukční* (1998, s. 88–95). První funkce překladu, tedy vztahu k domácí literatuře, se týká estetická norma „uměleckosti“ (krásy), přičemž krásu Levý chápe jako „estetickou a myšlenkovou blízkost čtenáři“, a druhé funkce, tj. vztahu k předloze, se pak týká norma reprodukční (požadavek věrnosti, výstižnosti) (s. 33). Obě kvality jsou nepostradatelné – překlad má podle Levého být „co možno přesnou reprodukcí původního díla, ale především musí být hodnotným literárním dílem českým“ (s. 89). Jak ovšem sám upozorňuje, reprodukční věrnost a estetické kvality mohou být společensky a individuálně chápány různě, často dokonce v protikladu. Hodnota konkrétního překladu tedy závisí nejen na tom, „jak překladatel svou metodou dovede pracovat“ (s. 93), tedy jak reprodukční přesnost a estetické účinky textově realizuje a jak tyto požadavky zvládá propojit, ale také na tom, co si pod nimi na vědomé i nevědomé úrovni představuje¹¹.

Můžeme tedy shrnout, že v diskuzi o *hodnotě* překladu se Levý (1998/2012) opírá o pojmy *překladovost* a její *hodnota*, jež se týkají společenské hodnoty překladu jako jevu, a o pojem *dvojí norma* překladu, který má rovinu společenskou a rovinu konkrétního překladu. Z hlediska Levého pojetí překladu i z hlediska našeho tématu je důležité, že se jedná o hodnotu pro *příjemce*. Zaměření na aktéry, příjemce i producenty překladu je, jak uvádí Jettmarová (2017), pro Levého příznačné. Příjemce v jeho pojetí není vnímán jako pasivní aktér, protože ovlivňuje produkční i recepční fázi překladové komunikace, což přináší „funkčně sémiotickou dimenzi komunikačního záměru a účelu a také ideologii“¹², a strukturalistická analýza má být doplněna o poznatky týkající se procesu produkce jako rozhodovacího procesu založeného na vědomých i nevědomých volbách a volbách náhodných i nutných (s. 110).

Levého způsob chápání překladu jako společensky a historicky podmíněného jevu inspiroval v 70. letech Itamara Even-Zohara (1990; 2012), díky jehož polysystémové teorii začala mezinárodní překladatelská studia zkoumat překlad

¹¹ Současným českým příspěvkem na téma reprodukční přesnosti překladu je kniha Františka Štíchy *O věrnosti překladu* z roku 2019.

¹² “the functional semiotic dimension of communicative intention and purpose as well as ideology.”

jako celek, který je součástí historických a kulturních systémů. Špirk (2017) poukazuje na fakt, že tato návaznost je nezpochybnitelná – teze Pražského lingvistického kroužku (1929) ještě neodkazují na pojem *struktura*, nýbrž na „hierarchicky strukturovaný systém jazyka, součást komplexnějšího systému systémů – polysystém [...] společnosti a kultury“ (2017, s. 85)¹³. Na Levého a Even-Zohara navazoval Gideon Toury (1995/2012; 1999). Jeho deskriptivní přístup k překladu znamenal příklon překladatelských studií k překladu jakožto faktu cílové kultury, což byla sice přínosná změna oproti doposud převládajícímu zaměření na výchozí text, avšak coby pomyslné přehoupnutí kyvadla do opačné polohy bylo jeho pojetí extrémní, a tudíž nevyvážené. Na tento druh nevyváženosti poukazuje Špirk (2017, s. 87) a uvádí, že Popovič naopak chápal komunikaci prostřednictvím překladu jako obousměrnou. Také další autoři vnímají tento druh komunikace jako záležitost obou kultur, přičemž např. Steiner (2010) používá vizuální představu šipek vedoucích na obě strany (viz dále). Koncept norem překladu Toury rozvinul do podoby jedné z významných oblastí výzkumu. Rozlišuje mezi nadřazenou *vstupní normou* a *normami nižšího řádu*. Vstupní norma ovlivňuje celý překladatelský proces z hlediska toho, zda se překladatel a další účastníci procesu překladu orientují na výchozí text, kulturu a autora (tedy usilují o reprodukční přesnost) nebo na cílový text, kulturu a čtenáře (nekomplikují proto cílovému čtenáři četbu přemýšlením o něčem, co nezná nebo na co není zvyklý). V prvním případě se řídí normou *adekvátnosti* (překlad je adekvátní originálu), v druhém případě normou *přijatelnosti* (překlad je přijatelný pro cílového čtenáře). Toury (1995/2012) konstatuje, že protiklad mezi *adekvátností* a *přijatelností* není absolutní, tedy že může docházet ke kompromisům, a to i v rámci jednoho překladu, a považuje ho „za základní koordinační systém pro formulování hypotéz“ (1995, s. 60)¹⁴. Kromě formulování hypotéz je Touryho koncept norem překladu, podobně jako koncept Levého, jednou z možností, jak do zkoumání překladu vnést systematickosti a ujasnit si, jaké vlivy bereme v úvahu – jinými slovy, použít určitý konceptuální rámec. Normy nižšího řádu zahrnují *předběžné* normy (výběr textů k překladu, tedy překladatelskou politiku, a přímost/nepřímost překladu) a *pracovní* normy: normy *textově jazykové* a normu *matriční*, která určuje množství a segmentaci jazykového materiálu v cílovém textu a týká se především úplnosti překladu (zda dochází k vypouštění pasáží textu, nadpisů, podnadpisů, poznámek apod., případně k jejich přidávání nebo přesouvání v rámci textu).

¹³ “the hierarchically structured system of language, forming part of a more complex system of systems – a polysystem [...] – of society and culture.”

¹⁴ “as a basic coordinate system for the formulation of explanatory hypotheses.”